

Viszonylagos távolság

Természettudomány és szövegszervezés Nemes Nagy Ágnes költészetében

Kabdebó Lóránt emlékére

„Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa,
mérem a téli éjszakát.”

József Attila: *Téli éjszaka* (1933)

„Akik ismerik Platón filozófiáját, tudják,
hogyan a világot képek határozzák meg.”
Werner Heisenberg¹

Nemes Nagy Ágnes költészete – legalábbis annak *A Föld emlékei*² című utolsó, gyűjteményes kötetében közölt, a *Napfordulótól* (1967) számítható második része, eltekintve a posztumusz megjelent korpusztól³ – ellenáll annak az olvasatnak, amely a szubjektív tartalmak vagy az interperszonális viszonyokból következő jelenségek színre vitelét igyekszik tetten érni. Mégpedig azért, mert a humán létezés kódjai (mint például az érzelmek, a vágyak, a tervszerű szándékok, a morális kötelmek) többnyire kivonódnak a vershelyzetből: a líranyelv egyik domináns sajátossága, hogy – miközben olyan, a világ működésének minden szintjét meghatározó aspektusokat helyez a középpontba, mint a tér, az idő, az anyag vagy épp a mítosz – nem az emberek, hanem a tárgyak, a dolgok, a környezet, a flóra és a fauna között létesülő kapcsolódási pontokat, érintkezéseket, elkülönüléseket viszi színre. A szövegek felépítésére jellemző az is, hogy a vizuális befogadás kódjait (a látványok és látástapasztalatok nyelvi szituálásait) rendre olyan képalkotás opponálja, amelyet nem az érzékelhető, hanem a tudható, kognitív ismeretek határoznak meg.

A Nemes Nagy-versekből kinyerhető „jelentések” a természeti, környezeti tapasztalatok és a tudományos ismeretek törvényszerűségei által szerveződő narratívákban képződnek meg, ebből adódik a versek sajátos fragmentáltsága és sűrítettsége, amely a késő modern magyar köl-

tészet térpoétikájával – mindenekelőtt József Attila költészetével – hozható hatástörténeti kapcsolatba. Az 1920–30-as években bekövetkezett költészettörténeti változás egyik alapmotívumaként, Szabó Lőrinc individuumszemléletének alakulásával összefüggésben Kulcsár Szabó Ernő Nietzsche szemléletbeli hatását említi, ahol a világ egységes, metafizikai rendjének széthullása, az „egyetemes instanciák” kérdésessége morálkritikai szubjektumkonceptiót eredményez.⁴ A XX. század első felének magyar költészete kapcsán Kabdebó Lóránt a természettudományos érdeklődésre, Bohr, Heisenberg és Schrödinger teoretikus munkáinak és terminológiájának jelenlétére hívja fel a figyelmet: „A magyar lírának – korabeli legkiemelkedőbb megjelenéseiben, Kosztolányi, József Attila és Szabó Lőrinc költészetében – a huszadik század harmincas éveiben sikerül a maga poétikai eszközeivel a kvantummechanika kérdésfelvetéseinek szintjén megjelenítenie az emberi tudat modern tájékozódását.”⁵ Ugyancsak megemlíthető Bergson időre és térre vonatkozó, Bertrand Russell logikai és Pauler Ákos ismeretelméleti meglátásainak a hatása, valamint a technikai médiumok jelenléte a vers tematikus, szemantikai szintjén és a szövegszerveződésben egyaránt.⁶ Bár a művészeti és a természettudományos paradigmaváltások között csak korlátozottan vonható párhuzam, Nemes Nagy Ágnes költészetének természettudományos kontextusait vizsgálva nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy az I. világháborút követően, a 20-as és a 30-as évektől kezdődően a természettudományokban is bekövetkezik változás. A kvantummechanika létrejöttével a newtoni–einstein fizika szemléletmódját a kvantumfizika keretei váltják fel: Planck (energiakvantumok), Rutherford (bolygórendszermodell megalkotása), Bohr (kvantumszámok), De Broglie és Schrödinger (elektronok hullámtermészete) után Heisenberg – akit 1964-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem díszdoktorává avatott – a 30-as években kezdeményezte a kvantummechanika alkalmazását az

¹ HEISENBERG, Werner: *A rész és az egész. Beszélgetések az atomfizikáról*. Ford. FALVAY Mihály, Bp., Gondolat, 1983, 321.

² NEMES NAGY Ágnes: *A Föld emlékei*. Bp., Magvető, 1986

³ Lásd NEMES NAGY Ágnes: *Összegyűjtött versek*. Szerk. FERENCZ Győző, Bp., Jelenkor, 2016, 245–437. *A költő életében kiadatlan versek (1934–1991)*; *A költő életében kiadatlan, bizonytalan keltezésű versek*

⁴ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *Szabó Lőrinc = Tanulmányok Szabó Lőrinc-*

ról. Szerk. KABDEBÓ Lóránt, MENYHÉRT Anna, Bp., Anonymus, 1997, 46.

⁵ KABDEBÓ Lóránt: *Négy vázlat = Uó: „Ritkúl és derül az éjszaka” Harc az elégiáért*. Debrecen, Csokonai, 2006, 306.; vö. KABDEBÓ Lóránt: *A nyugati gondolkodás „hézagai” a poétikában* = uo., 132–238.

⁶ Lásd ehhez NAGY Csilla: *Megvont határok. Tér, táj, énkonceptió József Attila és Szabó Lőrinc 1930-as évekbeli költészetében*. Bp., Ráció, 2014.

atommagra,⁷ de az atombomba feltalálásáig vezető út teszi lehetővé a technikai forradalom következő állomását (a fénycsövek, a tévéképernyők, a tranzisztoros rádiók, az integrált áramkörös komputerok, a molekuláris genetikum és a műanyagkémia létrejöttét).⁸

Nemes Nagy Ágnes természettudományos érdeklődését a vele készült interjúk és az általa írt esszék is jelzik: gyerekkorában ismeretterjesztő tudományos magazint olvasott, innen eredezteti a bolygók, az asztrofizika iránti érdeklődését,⁹ későbbi olvasmányai között pedig nemcsak az *Élet és Tudomány*, valamint az *Univerzum* című folyóirat, hanem további tudomány népszerűsítő kiadványok,¹⁰ a krimi mellett tudományos-fantasztikus regények is helyet kaptak.¹¹ A poétikai hatástörténet szempontjából a biográfiai és esszévegekben kiemelten szereplő József Attila *Tehervonatok tolatnak...* című tájversét például elemzi,¹² és említi az úgynevezett „intellektuális” líranyelv kapcsán.¹³ Nemes Nagy a költői nyelv működését – vagy legalábbis a költészet megelőző, annak feltételeként működő adottságokat – több helyen kapcsolatba hozza a természettudományos (matematikai) gondolkodásra való fogékonysággal, amely értelmezésében a költészet tradicionális témáira és a versszöveg belső logikájának alakulására is hatással van: „A természettudományoknak köszönhetem fantáziám megmozdulását térben és időben.”¹⁴ „A költők évezredek át az emberi lét végső kérdéseit vallásos vagy filozófiai vagy mitikus nómenklatúrákkal közelítették meg. Most pedig ezek mellé fölzárkózott a világnak mind tudományosabb – vagy annak látszó – tudomásulvétele. [...] Tudatunknak új fogalmakat, verseinknek pedig újabb szavakat adhat a tudomány. De vigyázat! Ez a kettő sosem teljesen azonos. Sohasem szabad egy költő filozofálgatását, a tudományokba való kontárkodását csakis gondolatmenetnek tekinteni.”¹⁵ Ez utóbbi megállapítás József Attila gyakran idézett soraival („A líra:

logika; / de nem tudomány.”¹⁶) is párhuzamba állítható, olyan lírafogalmat feltételez, amelyben a logikai eljárás az irodalom médiumával, a nyelv anyagával való foglalatosság egészíti ki: „Szeretem az anyagot. A természet anyagát is szeretem, a nyelv anyagát is. Ahogy az asztalos szereti a deszkát és a gyalut. Ha tárgyszeretetemet nézem, asztalosnak kellett volna mennem, ha absztrakciós igényeimet: matematikusnak.”¹⁷ A *Között* című vers (ön)interpretációjának szóhasználata már matematikai műveletet idéz: „A *Között* kulcsvers, ezt tudja. Az egyik beméresi pont, ahol a legmesszebbre futottam ezen az úton.”¹⁸ A „beméresi pont” kapcsolatba hozható a tér mérésére szolgáló technikákkal, ahol a távolság meghatározása a tárgyak egymáshoz való viszonyának rögzítésével valósulhat meg, például az asztrofizikában (ahol a kozmikus távolságok meghatározását a fény, a mozgás, a tömeg, a sűrűség stb. matematikai és fizikai törvényszerűségeiből adódó ismeretek, a nézőpont, annak eltolódása és az így keletkező látvány együttesen teszi lehetővé).¹⁹

Schein Gábor a *Napforduló* című kötet versei kapcsán épp ezt az eljárást, az „átmenetiségben, a mozgásban, a még nem és a már nem között nyíló vékony sávban”²⁰ szerveződő jelentésséget tekinti meghatározónak, hiszen „ha a *Napforduló* versei közül jó néhány szinte kimetszi a tárgyakat az időből, és valamiféle immanens időtlenségben szemléli őket, azzal nem mondanak ellent az átmenetiségnek, a közöttségnek.”²¹ Kabdebó Lóránt szerint Nemes Nagy „versformálásának ez az ismeretlenek megcélzó, pontosan kimunkált és minden képéig átélt anyagszerűség a legnagyobb vonása”, továbbá az, hogy a „mértékrendszert”, amellyel „az ember mérhetővé válik”, a „természetben találta meg.”²² A költészet nagy témái, mint a létezés, az elmúlás, a táj vagy az emóciók Nemes Nagynál a természet érzéklete mellett a természetről való tudás, a kognitív, logikai módon felfejthető alakzatok, az

7 MARX György: *Heisenberg és a kvantummechanika ötven esztendeje* = HEISENBERG: i. m. (1983), 324.

8 Lásd ehhez uo., 70–71., 187–190., 323–324.

9 *Látkép, gesztenyefával*. KABDEBÓ Lóránt interjúja = NEMES NAGY Ágnes: *A gyufaskatulyától Prométheuszig. Összegyűjtött interjúk és beszélgetések*. Szerk. NEMESKÉRI Luca, LÉNÁRT Tamás, Bp., Jelenkor, 2019, 17.

10 *Írószobám*. MEZEI András interjúja = Uo., 289.

11 „...bizonyos fokig megtartottam, vagy magammal hurcolom a gyerekkori olvasmányaimat, még a kalandregényeket is, például Vernét, talán azért szeretek – isten bocsássa meg – sci-fit olvasni, meg detektívregényt.” Uo., 156.

12 NEMES NAGY Ágnes: *József Attila pillanata = Uő: A névtelenek senkiföldje. Összegyűjtött tanulmányok, esszék*. Szerk. FERENCZ Győző, Bp., Jelenkor, 2022, 490–495.

13 Vö. KABDEBÓ: i. m. (2019), 33–34., 46–47., 67. József Attila szintén érdeklődött a relativitáselmélet és a kvantumfizika iránt. Lásd például József Attila Galamb Ödönnek írt, 1926-os levelét. JÓZSEF Attila: *Levelezése*. Szerk. STOLL Béla, Bp., Osiris, 2006, 92–93. Valamint

Hatvany Bertalan Vezér Erzsébetnek adott interjújában a „*Költőnk és Kora*” kapcsán. VEZÉR Erzsébet: *Beszélgetés Hatvany Bertalannal = Kritika*, 1980, 12. sz., 23.

14 *A hold azért változatlanul halad a maga pályáján*. LÁSZLÓ Ilona interjúja = NEMES NAGY: i. m. (2019), 234.

15 *Megkérdeztük Nemes Nagy Ágnes: Miért kontárkodik a tudomány dolgába a költő?* MEZEI András interjúja = Uo., 235.

16 JÓZSEF Attila: *Ha lelked, logikád...* (1937)

17 *Társalkodás erről-arról*. MEZEI András interjúja = NEMES NAGY: i. m. (2019), 203.

18 KABDEBÓ: i. m. (2019), 96.

19 CLARK, Stuart: *Világegyetem*. Ford. SÓSKUTHY György, Bp., Geographica, 2011, 20–23.

20 SCHEIN Gábor: *Nemes Nagy Ágnes költészete*. Bp., Belvárosi Könyvkiadó, 1995, 71.

21 Uo.

22 KABDEBÓ Lóránt: *Az Újhold költői*. Békéscsaba, Megyei Könyvtár, 1988, 54.

„objektív költészet” mintha az objektíven létező és matematikailag mérhető anyagi valóság poétikájaként lenne elsősorban értelmezhető. Nemes Nagy Mezei Andrásnak adott interjúja ezt támasztja alá, ahol – „úgynevezett tárgyas” költeményként – két olyan versét említi, amelyek mind tematikusan, mind poétikai szempontból a természettudományos kontextust idézik fel:²³ *A tárgyak*²⁴ című kétsoros a kozmikus és az emberi dimenziót állítja párhuzamba egymással: „Fent, fent a tömbök. Déli fényben állnak. / Az én szívemben boldogok a tárgyak.” Az egyenletes szerkezetben az emberi világ (az emóciók) szintje fölött egy második is létrejön. Mindkét esetben objektumok („tömbök”, illetve „tárgyak”) osztják fel a teret, amelyek jellemzője az első sorban az anyag nehézségére, tömörségére és homogenitására egyaránt utaló „tömbyszerűség”, míg a második sorban a „boldogság”. Azonban míg az első sorban a Napból származó fény, az égitest látszólagos pályájával összefüggő, a napszakra és a délkörre egyaránt utaló „mozgása” teszi lehetővé, hogy az objektumok (a látás, a láthatóság révén) elnyerjék önazonosságukat, addig a második sorban pusztán a betöltött helyük révén ruházódnak fel tulajdonsággal. A „fent” elhelyezkedő „tömbök” azonban maguk is lehetnek égitestek, amelyek a Nap fényét visszatükrözve azért állnak déli fényben, mert csak akkor látszódnak, amikor ezt a csillagászati tényezők lehetővé teszik. Így például a sarkkörök fél éves megvilágítotttsága folyamatos láthatóságot kínál a tárgyakkal, amelyek azonban maguk is szerepet játszanak a tér (a terek) megszervezésében: „Az általános relativitáselmélet értelmében a tér geometriai tulajdonságai nem önállóak, hanem az anyag szabja meg őket. Ezért a világ geometriai szerkezetére csak akkor következtethetünk, ha vizsgálatunkban az anyag ismert állapotából indulunk ki.”²⁵ Egyfajta speciális helyzet mutatkozik meg a szív és a benne létező tárgyak viszonyában, ahol az asztrofizikai tényezők már nem érvényesek.

*A tárgy fölött*²⁶ hasonló módon a földi és a kozmikus távlatot helyezi egymás mellé: „Mert fény van minden tárgy fölött. / A fák ragyognak, mint a sark-körök.” A tárgyak láthatósága a fény függvénye, a testek kiterjedése, anyagszerűsége, mérete az emberi szem számára is csak akkor hozzáférhető, ha a Nap a tárgyat megvilágítja. A világűrben a fény a távolság mérésének is eszköze: a „derengő végtelen” a harmadik sorban arra az ellentmondásra is utalhat, amely a mérhető, ám folyton ismételt mérésekkel, önmaga viszonylagosságában leírható univerzumot, és általában a világ teljességét jellemzi. A „fény-sapkában”

érkező kilencvenkét, a természetben önmagában fellelhető elem képe megismétli ezt a gondolatot: míg az első két sor a világ teljességét az azt fizikailag alkotó, látható tárgyak összességével és a végtelen, de a fényviszonyok segítségével mégis leírható világűr motívumával érzékeltette, addig a vers második része ugyanezt az objektumokat alkotó kémiai elemek összegével jelzi (hiszen a kilencvenkét elem változatos vegyületeivel a világ minden objektuma elvileg reprodukálható). A vers zárata („mind homlokán hordozva mását – / hiszem a test feltámadását”) egyszerre teszi lehetővé a szakrális, keresztény tanítás szerinti értelmezést (ahol a fénysapka glória, az arc más pedig az Isten mintájára teremtett emberképre való utalás), valamint az evolúciós reprodukciós elv működtetését (az elemek természetbeni ismétlődése, a sejtek osztódása, szerveződése biztosítja a természet körforgását, önmagát újratermelő rendjét). Nemes Nagy egy interjúban a költészetet és a természetet épp a reprodukció kapcsán állítja párhuzamba: „Mit tanít nekünk, polgártársak, a természet? Azt, hogy az egyik megessi a másikat, hogy az erősebb győz, hogy a struggle for life a fő törvény. Én ezt a tanítást azonban akkor is kétségbe vonom, ha egyesek gondosan levonják belőle a maguk kis öldökléskódexét. Van itt egy harmadik tanítás (vagy századik). A természet mégis megcsinálja a maga egyensúlyát, a förtelmeket is beszámító katarzist. Akárcsak a nagyművészet. Ezért gondolom, hogy természet és művészet között a *biologikumig* lenyúló kapcsolat van. Például mindkettőben ott van a diszharmonikus harmónia, a szabály és a vad mutáció. Rend és szabadság.”²⁷

Az érzékelhető, valamint a mennyiségi kategóriák szerint leírható környezet versbeli megjelenése a *Napforduló* és még inkább a *Között* című kötetekben közölt szövegek sajátja: elkülöníthető egy olyan verscsoport is, amelyben a vizuális befogadás szituálásának dominanciája érvényesül, és amely az érzékletként megismerhető és az ismeretalkozatok, tudásszerkezetek révén szerveződő látványok rétegződésének felmutatásában érdekelt (vagyis a látvány és a látványról való tudás együttes, a nyelv közegében létrehozható képét mutatja fel). A környezet ilyen, bizonyos mértékig analitikus megközelítése legtöbbször a természeti és az emberi beavatkozás nyomát viselő, ilyen értelemben társadalmiként vagy antropológiaiként felfogható tér érintkezését teszi láthatóvá, a tér definiálása pedig sok esetben a természeti tárgy felmutatása révén valósulhat meg. Radnóti Sándor Nemes Nagy *Négy kocka*²⁸ című verse kapcsán fogalmazza meg: „A látvány Nemes Nagy Ágnes költői felfogásában, amit a költő lát, egybefogja

²³ Vö. *Írószobám...* i. m. (2019), 284.

²⁴ NEMES NAGY: i. m. (2016), 129.

²⁵ EINSTEIN, Albert: *A speciális és általános relativitás elmélete*. Ford. VÁMOS Ferenc, Bp., Gondolat, 1963, 112.

²⁶ NEMES NAGY: i. m. (2016), 129.

²⁷ *Író és köztélet*. SZERDAHELYI István interjúja = NEMES NAGY: i. m. (2019), 179.

²⁸ NEMES NAGY: i. m. (2016), 134–136.

a látót és a látottat. Egybefogja, mert közöttük áll s magához vonja a tárgyat és a látomást. A késleltetés magyarázata tehát az, hogy a látvány nem a látás evidenciája, hanem a belelátás és a belátás földidéző műveletének eredménye.²⁹ Az itt elemzett versek nemcsak a simmeli, ritteri, az értelem termékeként, érzéki benyomások alapján, a tekintet által tagolt, gondolatilag elkülönített tájfogalom felől teszik értelmezhetővé a látvány (mint az individualizált világ egységének fragmentumaiként szerveződő részlegesség) leírását.³⁰ Mivel a látvány nemcsak a primer értelemben vett természet, hanem a ember által létrehozott, az antropogén beavatkozás nyomát mutató, „második természetként”³¹ jelölhető tér elemeit is magába foglalja, olyan térszerkezetek jönnek létre, amelyek a tér és idő viszonyai mellett az emberi élettér szerveződésének társadalmi-kulturális elemeit is tartalmazzák.³²

Az egyik ilyen *A látvány*³³ című, gyakran a tárgyias lírai törekvések programverseként interpretált szöveg, amely az érzékelhető, az elgondolható és a cselekvéseket elszennvedő tér szerveződéseként is felfogható. Az ember itt nemcsak mint grammatikailag jelölt megszólaló, hanem mint az érzékelés folyamatát biztosító alany, és ezzel együtt a megképződő képek létesülését biztosító felület jelenik meg, aki (testi és szellemi adottságai révén) nemcsak hozzáférhetővé teszi a felvonultatott vizuális ingereket és kompozíciókat, hanem azok mediális közvetítőjeként, eszközöként is fellép: „A kék. A zöld. A folyamagy. / A tárgyak változásai. / Amint a látvány bent tapasztja végig / a koponyám falát, mint körmozi.” A látómezőnek – Lengyel Valéria kifejezésével³⁴ – panorámaszerű kiterjesztése következtében, ahogy Lénárt Tamás megfogalmazza, „nem mondható tehát bizonyossággal, hogy a képek egyszerűen »belső« a vers első szakaszában, inkább valamiféle összeolvadásról, »tapadásról« van szó kép és szemlélő (kép és test) között, akinek ezáltal a létét magát befolyásolják az egészen sajátta, testivé (»koponya«) váló képek.”³⁵ Ugyancsak Lénárt mutat rá arra, hogy ez a „körmozi” nemcsak a mozi egy speciális, a vers keletkezésénél későbbi típusára vonatkoztatható, hanem a panorámaképek, a körképek műfajára is.³⁶ Ez utóbbi műalkotás állóképek egymásmellettiségeként a sorozatként,

linearitásában való befogadási stratégiát implikálja, azaz a képek közötti sorrendiség, hierarchia felállítását várja el a befogadótól. Ebben az esetben azonban a képek által alkotott kör „végigtapasztja” a koponya falát, kitölti, kitarja annak teljes felületét anélkül, hogy a kezdő- és a végpontot meghatározhatóvá tenné, és ezáltal a látás analógiákra és differenciákra épülő folyamatát biztosítaná. Merleau-Ponty szerint a nézés és a szem mint érzékszerv kifinomult, egyszerismind kiszámítható működése együttesen idézi elő a látványt: „Az ember csak azt látja, amit néz. Mi lenne a látás a szemmozgás nélkül, s ez a mozgás hogyan nem zavarná össze a dolgokat, ha ő maga pusztán reflex volna vagy vak lenne, ha nem lennének antennái, tisztánlátása, ha a látás nem lenne meg benne előzetesen? Elvileg pillantásom minden elmozdulása megjelenik tájképem szegletében, s leképeződik a látható térképén. Elvileg minden, amit látok, hozzáférhető számomra...”³⁷ Nemes Nagy versében azonban a képek maguk idézik elő a „néző”, vagy a „látó” nyugtalanságát: „És éjszaka is felzavarnak, / északifénye van a falnak, / és fényes kések: bútorok – / s fölránt fektemből az a páfrány, / s rég-rothadt, bonyolult fonákján / a spórák is vele, / mint bonyolult nagyvárosok / légifelvétele –”. Ezek a sorok leginkább arra a jelenségre emlékeztetnek, amikor – nemcsak a tárgyakra, hanem magára a szemre, a szembe is – túl sok fény vetül, és nem láthatóvá, hanem épp ellenkezőleg, érzékelhetlenné teszi a körvonalakat. A fal „északifénye” a fényviszszaverődés jelensége mellett óhatatlanul felidézi mindazt, ami az északi fény mint természeti jelenség létesüléséről tudható, utal tehát a magnetoszféra, a légkör speciális körülmények között létesülő ionizációs folyamatára. A levél fonákjának képe pedig szintén a növényi létezők fényforrás irányába való növekedésére, de ezzel együtt a rajtuk látható mintázat absztrakt párhuzamára mint „bonyolult”, rhizomatikusan növekvő nagyvárosok fotografikus képére utal. A harmadik versszak hasonló módon hajtja végre a látványok felszámolását: „Mert élesek, mert élesek / a képek mind, mert élesek, / vakít ez a hangtalan zsúfolódás, / amint jönnek és körbemennek / az ón, a kén, a madarak, / a repülések, kiterjedéstelen, / elektronhéjuk-vesztett égitestek / sűrűségébe összehajtván, / labdába gyúrt gyó-

²⁹ RADNÓTI Sándor: *Között. Nemes Nagy Ágnes lírája = Kortárs*, 1975, 8. sz., 1298.

³⁰ Vö. SIMMEL, Georg: *A tájfilozófiája*. Ford. BERÉNYI Gábor = Uő: *Vérence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. Bp., Atlantisz, 1990, 100.; RADNÓTI Sándor: *A táj keletkezéstörténete*. Bp., Atlantisz, 2022, 62–63.

³¹ SCHMID, Christian: *Stadt, Raum und Gesellschaft. Henri Lefebvre und die Theorie der Produktion des Raumes*. München, Steiner, 2010, 30., 250–251.

³² BERGER Viktor: *A tér kategóriája a szociológia- és társadalomelméletekben. PhD-értekezés*. Bp., ELTE TÁTK, 2016, 23.

³³ NEMES NAGY: *i. m.* (2016), 141.

³⁴ LENGYEL Valéria: *Elfordított látóhatár. A poétikai tér Nemes Nagy Ágnes költészetében*. Bp., L'Harmattan, 2015, 76.

³⁵ LÉNÁRT Tamás: *Körmozi és légifelvétel = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút” Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*. Szerk. BUDA Attila, PALKÓ Gábor, PATAKY Adrienn, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2017, 224.

³⁶ Uo.

³⁷ MERLEAU-PONTY, Maurice: *A szem és a szellem*. Ford. VAJDÓVICH Györgyi, MOLDVAY Tamás = *Fenómén és mű: Fenomenológia és esztétika*. Szerk. BACSÓ Béla, Bp., Kijarat, 1997, 53–77.

kök, / amint forognak végeérhetetlen / egy szüntelenül égető jelenben, / ahol nincsenek térközők.” A képek „élessége” egyszerre jelenti az intenzitásukat és ismét a túl sok, meghatározhatatlan irányból érkező fényt, a civilizált ember képével összefüggő fényszennyezést, amely körvonalaira csupasztva teszi hozzáférhetővé a tárgyakat, korlátozva vagy megszüntetve azok felismerhetőségét. Az érzéklet így fokozatosan vált át az elemek, a bioszféra és a technikai környezet, a mozgásformák és az anyagszerű közegek, a kiterjedések és fizikai állandók, az univerzum mozgását leíró metaforák és képletek megismerhető kategóriájába, hogy ez a halmaz „forgásként” váljék értelmezhetővé, és a folyamat „végeérhetetlen / egy szüntelenül égető jelenben, / ahol nincsenek térközők.”

Nemes
Nagy Ágnes
budapesti
otthonában,
1963
adományozó:
Hunyady József
© Fortepan

Mind az első versszak körképe, mind pedig a harmadik versszak forgó szegmensei a vizuális ingerek térben és időben egyaránt végtelenített ciklusát előfeltételezik, a „hangtalan zsúfolódás” egyfajta fehér zajként is azonosítható, amely épp a tudat észleleteinek helyettesítésében, a képalkotói mentális tevékenység kvázi kikapcsolásában érdekelt. A fehér zajnak nevezett jelenség olyan folyamatos inger, morajlás, amely természeti hangokat imitál, azonban nem az élőlények vagy a természeti létezők, hanem a technikai médiumok sajátja. Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés, vajon a kép folyamatos létesülése humán kódoltságú-e vagy épp azon túlmutatva, a versben szereplő mediális vonatkozásoknak teret adva, egyfajta technikai képként interpretálható. Vilém Flusser

szerint „A technikai képek annak a kísérletnek a kifejeződései, amely megpróbálja felületekbe összefogni a körülöttünk és a tudatunkban levő pontelemeket, hogy ezáltal kitöltse a közöttük tátongó intervallumokat; azé a kísérleté, amely képekké alakít olyan elemeket, mint a fotonok vagy elektronok, illetve az információs biteket. Ilyesmire nem képes sem a kéz, sem a szem, sem az ujjak. Ezek az elemek nem ismerhetők fel, nem láthatók és nem megfoghatók. Ezért készülékeket kell feltalálni, amelyek foglyul ejtik számunkra a megfoghatatlant, elképzelik a láthatatlant, felfogják a felfoghatatlant.”³⁸ Georg Simmel megközelítése szerint a nagyvárosi embertípus egyik tulajdonsága épp az „ideglete”, amely az adott közegben fokozódó ingerek következménye: „Az idegletet fokozódása az a pszichológiai alap, amelyen a nagyvárosi egyén típusa felépül; ennek oka a külső és belső benyomások gyors és szakadatlan változása. [...] a sokáig megmaradó benyomások, a köztük levő csekély különbség, lefolyásuk és különbségeik megszokott szabályossága, hogy úgy mondjuk, a tudattól kevesebb erőfeszítést követelnek, mint a váltakozó képek gyors egymásra torlódása, az éles különbségek abban, amit egyetlen pillantással felfoghatunk, s a felmerülő benyomások váratlansága.”³⁹ Innen nézve a versben az érzékelés zavara és kényelmetlensége a nem-természeti, sőt inkább urbánus impulzusok dekódolhatatlan burjánzásából adódik, hiszen nemcsak a vizualitás korlátozott, hanem minden, a jelek elkülöníthetőségén alapuló nyelv, hiszen „nincsenek térközök”. Ez a működés végül a természetközeli létezés feltételrendszerét is felülírja: a beszélő egy olyan fában lakik, amely egyszerre örökzöld és nyitvatermő, évig érő, és amelynek kiterjedése a dadozással – a jelek sokszorozását és késleltetését egyaránt magába foglaló megszólalással – vethető össze.

Nemes Nagy költészetével összefüggésben a növényvakság is említhető, vagyis az a biológiai-ökokritikai fogalom, amely a növényi létezők környezetben való jelenlétének a tudatosítására, pontosabban annak hiányára mutat rá.⁴⁰ Ha megfordítjuk a rákérdezés irányát, érzékelhetjük a Nemes Nagy-lírában a természeti tér vagy tárgy aspektusain „túl” megmutatkozó, a társadalmi tér jeleire, a technikai környezetből adódó, funkcionalitásuk miatt épített tárgyakra való vakság megszüntetésére irányuló törekvést. Huzalok, villanyoszlopok, omladozó vakolatok, ponyva alá rejtett gépek tolkodnak be a képbe, amely így nem tud a természet koherens látványaként szerveződni,

hanem a természet és az emberi tevékenység által egyszerre meghatározott társadalmi térként értelmeződik. Mozgások, hálózatok, pontok, hierarchiák, felszínek határozzák meg, és az adott pillanatban érvényes állapot korábbi térállapotokra utal, és mutat jövőbeni állapotok felé is. Ez az átmenetiség Nemes Nagynál a szűk képkivágot működtetésével valósul meg. Nem látjuk a dolgokat (építményeket, gépeket, hálózatokat, teljes felületeket), hanem csak egy részletet, amely ebben a fragmentáltságban, kvázi befejezetlenségben is utal az átmeneti jellegre, például a *Négy kocka* versben, amely címében éppúgy utal a technikai (fotografikus vagy montázs jellegű) képkockákra, ahogy az ablakkeret által határolt felületre is.

A kétféle tértípus érintkezése és az idő poétikai és retorikai érzékeltetése jellemzi a *Lement a nap*⁴¹ című verset, amelynek kiemelt helyzete abból is adódik, hogy a *Föld emlékei* gyűjteményes kötet szerzői elrendezése szerint az *Egy pályaudvar átalakítása* ciklus végén, a *Három történet* című, elbeszélő költeményeket tartalmazó verscsoport előtt, tehát a pálya végét jellemző, úgynevezett tárgyias verscsoportot lezáró pozícióban szerepel. A szöveg az idő múlását a természeti tárgy térbeli mozgásának rögzítésével igyekszik érzékeltetni: „Lement a nap. De nem. Még látható. / Csak volt a képpen ment le, még az égbolt / tenyéröblében tartja ezt a másikat, / megtévesztésig hasonló napot, / akár egy homokóra felső / üvegcsészéjét, melyből már kipergett / a voltaképpen.” Az idő múlását kifejező természeti kép a versben egyrészt magába foglalja a naplemente fogalmának metaforikus jelentését (hiszen az ember nem érzékeli, hogy a földgolyó gömbölyű, így a nap járása horizontális ereszkedésként tapasztalható). Másrészt a természeti jelenségek (mint például a nap által vetett árnyék) az első időmérő szerkezetek létrehozását tették lehetővé, vagyis az ismeretszerzés eszközei is. A nap és az általa a vízfelszínre vetett tükröződés felülete (amely Nemes Nagy költészetének visszatérő motívuma, például a *Balaton* című versben is megjelenik) itt a homokóra vizuális képét szituálja, olyan egyszerű gépezetként tünteti fel, amelynek a működését a földgolyóra egyedileg jellemző fizikai erő, a gravitáció vezérli. Mind a vizuális metafora, mind pedig a kijelentést korlátozó, a nyelv reprezentatív funkciójának felszámolására irányuló, a verbális kifejezést megkésetttségében és pontatlanságában tételező mondataalakzatok a dolgok identitásának rögzíthetetlen-ségét teszik nyilvánvalóvá. Bár úgy látszik, a horizonton

³⁸ FLUSSER, Vilém: *A technikai képek univerzuma felé*. Ford. MALE CZKI József = Artpool Művészetkutató Központ, Archiv, <https://artpool.hu/Flusser/Univerzum/03.html>

³⁹ SIMMEL, Georg: *A nagyváros és a szellemi élet* = Uő: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Ford. BERÉNYI Gábor, Bp., Gondolat, 1973, 543–557.

⁴⁰ Vö. HÓDOSY Annamária: *Veganstruktúra, avagy bevezetés a fitoszemiológiába* = *Apertúra*, 2022, ősz <https://www.apertura.hu/2022/osz/hodosy-veganstruktio-avagy-bevezetes-a-fitoszemiologiaba>

⁴¹ NEMES NAGY: *i. m.* (2016), 168.

eltűnő és a vízfelszínen újrálétesülő nap, valamint a fentről lefelé mozgó homokszemek azonosak, valójában sem a nap és a hozzá hasonló tükröződés, sem a homokóra fenti tartályából a lenti csészébe kerülő, fizikai tulajdonságukat csak minimálisan (például a súrlódás vagy a hőhatás) következtében módosító homokszemek nem tekinthetők identikusnak egymással. Az első esetben a kép létesülése, a második esetben az anyag részecskéinek az elrendeződése, egymáshoz és a befoglaló tartályszerű tárgyhoz való viszonya hozza létre a differenciát (a kompozíció elemei, a struktúra ugyanaz, de a jel helyzete játékosan változik⁴²).

A „voltaképpen” ritkított szedése (amely mind az első kötetbeli megjelenés során, a *Között* címűben, mind pedig a gyűjteményes kötetben következetesen szerepel), arra készletet, hogy betűről betűre, az olvasás tempóját lassítva olvassuk ki a határozószót, a tipográfia metapoétikus módon megjelöli a ritmusváltást, és a hangzóság második versszakban való megjelenését előlegezi meg: „És lent a lámpák csattogásai / a drótkötélen imbolyogva, / a huzalok e természeti hangja, / mit nem vezérel más, csupán a szél.” A társadalmi tér lenyomataként működő huzalok és lámpák, valamint a természet együttes működése lesz az idő mértéke: a légnymástól, légköri folyamatoktól és domborzati viszonyoktól befolyásolt szélmozgás auditív jellege, ritmusa informál az ökoszisztéma és az épített környezet idejéről is, másrészt persze arról is, hogy nemcsak a természeti és a társadalmi, hanem a privát és a nyilvános is egymásba ér. A megfigyelő által megfigyelt lámpa és a drótkötél egyszerre a magántér (a megfigyelés helye) és a nyilvános tér (az utca) része: „A nyilvános tér a kábeleknak [...] köszönhetően behatol a magántérbe. A magántér a készülékeknek [...] köszönhetően behatol a nyilvános térbe. A városban nincs semmi valóban nyilvános, vagy privát.”⁴³ A vers azt a tapasztalatot teszi többféle kódrendszer segítségével hozzáférhetővé, hogy az idő nem enged vissza egy korábbi állapotba, bárhogy mérjük, tapasztaljuk, a dolgok lényegisége már nem ugyanaz. A har-

madik versszak ezt explicit módon, a látás és a nyelv médiuma szempontjából is reflektálja: „Ezek már más be-
szédek, / ezek az önmaguk mögé / lecsúszó helyettesítések, / a vissza-vissza integettetések, / ezekkel már sietni kell.” Az elgondolhatóság és leírhatóság radikálisan kitágítja a térfogalmat, és végtelenített ciklusként teszi értelmezhetővé az időt. A „nézés” gesztusa így a befogadás eszköze és akadálya is egyben, ahogy a nyelvi elemek látványra való vonatkozása is egyszerre szolgálja a megragadást és a felülírást. A látvány érzéki hozzáférhetőségének, tehát a „látásnak” a szkepszise a nyelvi szkepszissel együttesen van jelen. Poetológiai szempontból „a képek »majdnem«-státusza Nemes Nagynál felveti továbbá a kérdést, hogy ez a státusz mennyiben mehet át a »mintha« dimenziójába, azaz a kép textuális szupplementarizálódásába, írásszerűségébe, fikcionalizálódásába.”⁴⁴ Másrészt azonban a költői nyelv a természet működésének mechanizmusait rögzíti, hiszen – ahogy Heisenberg Einstein relativitáselméletére utalva megfogalmazza – „mindnyájan azt hinnénk, pontosan tudjuk, mit jelent az »egyidejűség« fogalma; még akkor is, ha egymástól nagy távolságban lejátszódó eseményekről van szó. De tévedünk. Mert ha megkérdezzük, mi módon lehetne eldönteni, hogy két esemény valóban egy időben zajlik le, és azután a különböző igazoló eljárások eredményeit összehasonlítjuk – nos, akkor maga a természet vezet rá bennünket, hogy a kérdésre kapott válaszaink korántsem egyértelműek: nagymértékben függenek a megfigyelő mozgásállapotától. Tér és idő tehát nem lehet független egymástól, mint azt régebben hitték.”⁴⁵

Nemes Nagy Ágnes idézett szövegeiben a természet tapasztalati kódjai nem érzékelhetők teljességükben, a fragmentumok közé egyrészt a természetről való tudás, ismeret, másrészt az ember alkotta tér szituálása íródik be: ez bizonytalanítja el, és ez teszi egyúttal lehetségessé, hogy a dolgok, változatos fénytörésekben és viszonylagos távolságokban, a költői nyelv közegében végül is valamilyen mértékben meghatározhatóvá váljanak.

⁴² „E mező [a nyelv] csak azért teszi lehetővé a pótlólagos helyettesítéseket, mert ő maga véges, vagyis azért, mert ahelyett, hogy kimeríthetetlen mező lenne, mint a klasszikus hipotézisben, ahelyett, hogy túl nagy lenne, inkább hiányzik belőle valami, mégpedig a középpont, amely leállítja és megalapozza a helyettesítések játékát. [...] a játéknak ez a mozgása, melyet a középpontnak és az eredetnek a hiánya, illetve távolléte tesz lehetővé, a pótlólagosság mozgása.” DER-
RIDA, Jacques: *A struktúra, a jel és a játék az embertudományok disz-
kurzusában*. Ford. GYIMESI Tímea = *Helikon*, 1994, 1–2. sz., 31.

⁴³ FLUSSER, Vilém: „A város: hullámvölgy a képözönben”. Ford. SCHEIN
Gábor = *Pannonhalmi Szemle*, 2004, 2. sz., 20.

⁴⁴ LŐRINCZ Csongor: *Poetológia, nyelvészlelet és irodalomfogalom
összefüggései Nemes Nagy Ágnes esszéiben = „folyékony szobor...” i. m.*
(2017), 131.

⁴⁵ HEISENBERG: *i. m.* (1983), 36.